

V kandidátskej dizertačnej práci Jazyková situácia v Rajci sme pri získavaní základného výskumného materiálu, pri skúmaní a opise tamjšej podoby narodného jazyka využili kombináciu niektorých metód nekontrolovaného pozorovania (pozorovanie procesov rečovej komunikácie v živej, prirodzenej situácii, napr. na verejnej schôdzi, v predajni, na ulici, na pracoviskách, v prostriedkoch verejnej dopravy a pod.) s metódami kontrolovaného pozorovania, napr. terénny nárečový výskum (získavanie rečového záznamu formou interview, riadeného rozhovoru, zúčastneného pozorovania), zhromažďovanie písaných prejavov, anketovanie a pod. Priebeh celého výskumu a jeho konečné výsledky v definitívnej podobe sú súčasťou spomenutej dizertačnej práce.

Samotný výskum jazykovej situácie v Rajci bol realizovaný v dvoch väčších etapách.

Prvou etapou bolo zbieranie nárečového materiálu formou terénnych výskumov a jeho spracovanie. Zamerali sme sa na jazyk najstaršej generácie (asi 60 % z celého objemu nahrávok). Nahrávky jazykového prejavu strednej generácie tvoria asi 30 % a zastúpenie mladej generácie je približne 10 %. Takéto percentuálne zastúpenie jednotlivých generačných skupín bolo zámerne cieľom bolo získať dostatočný obraz pôvodnej formy nárečia (jeho najviac zachovanej podoby), so zachytením náznakov nastávajúcich zmien. Nerovnomerné zastúpenie jednotlivých generácií v tejto etape bolo vyvážené primeraným kvantitatívnym zastúpením v sociolingvistickej ankete. Aj keď materiál zozbieraný v prvej etape výskumu vytvoril relatívne postačujúce východisko na opis pôvodnej formy dialektu a pre náčrt jazykového systému rajeckého nárečia, nemohol poskytnúť takú rôznosť sociálneho zloženia obyvateľov skúmanej oblasti (vo vzťahu k vybraným jazykovým javom) ako sociolingvistická anketa. Tá zasa popri svojich výhodách (napr. masový záber, reprezentatívnosť zastúpenia rôznych sociálnych vrstiev, mnohoaspektové možnosti spracovania získaného anketového materiálu a t.) nemôže nahradiť pozorovanie reálnej rečovej činnosti komunikantov. V niektorých prípadoch dokonca nezachytáva natolko reálne rečové chovanie respondentov, ale skôr hodnotovú orientáciu a prípadne akési ich predstavy o "správnych" ("prestížnych") jazykových formách. Tento nedostatok bol vyvážený už spomenutým získaným materiálom z nárečového výskumu.

Výsledky prvej etapy nám pomohli pri rekonštrukcii staršej podoby nárečia v Rajci a pri hľadaní (určení) dynamických jazykových (nárečových) prvkov, ktoré určujú charakter jazykového prejavu obyvateľov mesta. Ukázalo sa, že bez dosiahnutých výsledkov prvej etapy by bolo zostavenie sociolingvistickej ankety veľmi ťažké. Nebolo by možné totiž určiť typické jazykové prvky (jazykové premenné) v závislosti od sociálnych parametrov. Navyše, znalosti sociálnych, historických, demografických a územných parametrov umožnili výber najreprezentatívnejších sociálnych skupín (najväčšmi vhodných pre výskum) skúmaného prostredia a pomohli formulovať pracovné hypotézy. Prvá etapa bola preto nevyhnutným predpokladom druhej etapy – vlastnej dotazníkovej akcie.

Druhá etapa výskumu sledovala zámer rozšíriť záber bádania, podieľala sa na potvrdení (resp. vyvrátení) a verifikovaní už známych čiastkových záverov a získaných údajov z nárečového výskumu a overovala pracovné hypotézy o jazykovej situácii v Rajci. Zvýšila sa tak reprezentatívnosť, úplnosť, vedecká spoľahlivosť a presnosť výsledkov celého výskumu.

Anketová akcia pozostávala z niekoľkých základných fáz.

1 Určenie východiskového (strategického) planu zostavenia ankety.

Anketu (dotazník) sme sa usilovali zostaviť v podobe série vzájomne súvisiacich otázok, ktoré sa vzťahujú na ustrednú tému skúmania (jazyková situácia na nárečovom území), pričom sme pamätali na fakt, že otázky je vhodné koncipovať tak, aby každá z nich bola zároveň aj určitou hypotézou alebo jej súčasťou (porov. Švejc – Nikolskij, 1983, s. 205).

Pretože išlo o špecifický výskum na konkrétnom nárečovom území, bolo prvoradou a najdôležitejšou požiadavkou prispôbiť výber otázkových položiek (jazykových javov i sociálnych parametrov) miestnym podmienkam výskumu. Túto požiadavku považujeme za všeobecný strategický rys každej ankety, ktorá si kladie za cieľ skúmať alebo verifikovať jazykové údaje v určitej nárečovej oblasti.

2 Vlastné zostavenie ankety.

Základom zostavenia bol získaný jazykový materiál z terénnych nárečových výskumov. Anketa má tri časti. Časť A (sociologická) obsahuje v 11 položkách otázky zamerané na získanie základných sociálnych údajov respondenta a otázky zamerané na zistenia možných zdrojov jazykových návykov a vplyvov na ne. Vyslovili sme hypotézu, že rôzne možné používané jazykové varianty sa viažu najmä na sociálne znaky vybrané do časti A.

Časť B (lingvistická) zahŕňa 14 otázok, ktoré obsahujú približne 30 vybraných špecifických jazykových javov. Okrem toho, že otázky tejto časti boli zamerané na samotné jazykové skutočnosti, obsahovali v sebe hodnotiaci aspekt k používaniu vybraných jazykových javov (boli vybrané na základe čiastkových výsledkov terénneho nárečového výskumu a ich inventár tvoria javy charakterizujúce rajecké nárečie najviac, a ktoré sú zároveň reprezentantom variantnosti a prispôsobovania jazykového prejavu). Vyslovili sme hypotézu, že variantnosť a modifikácia vybraných jazykových prvkov najviac súvisia so sociálnymi zmenami.

Pri zostavovaní ankety sme mysleli na rozpracovanosť jedného jazykového javu do viacerých otázok, prípadne na umiestnenie viacerých jazykových javov do jednej otázky. Chceli sme takto na najmenšiu možnú mieru eliminovať náhodnosť reakcií respondentov.

Tzv. overovacie otázky v časti B sa sústredili na javy, ktoré v jazykovom úze v podstate nekolíšu, resp. kolíšu len minimálne, a pri ktorých je konkurujúci "korektný" ("prestížny") tvar obmedzený len na knižnú podobu spisovného jazyka. Zámerom bolo odlišiť skutočný úzus od spisovnej kodifikácie.

Preceňovanie podielu spisovného jazyka v anketovom materiáli vyplýva pravdepodobne z faktu, že spisovné jazykové povedomie je v škole (najmä v písomných prejavoch) vedome pestované, a preto evidujeme akúsi neschopnosť (považšine mladých respondentov) odputať sa od spisovného úzu.